

Lea faka-Tonga (Tongan)

Ngaahi faka'ilonga 'o e ngaahi mahaki pipihi

ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo ha'ane
mafola pea mo ha fakamavahe 'o ha
taha

‘Oku hā atu ‘i he saatí ni ha ngaahi fakamatala ke
tokoni ki ha’o faitu’utu’uni ki ha taha (fānau pe mātu’a)
‘e fiema’u ke mavahe fakataimi mei ha ako tokamu’a pe
‘oku ‘iloa ko e Early Learning Services (ELS).

Mahaki	Talatala/Ngaahi faka'ilonga 'o ha mahaki	Founga mafola 'o e mahaki	Vaha'a taimi na'e pihia pe ma'u ai 'e ha mahaki mo e taimi 'oku hā ai 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e mahaki ko ia'	Fakamavahe 'a e tokotaha puke mei he ako tokamu'a, ako'anga' pe ngāue'anga*
Kula pe petepete mo e mahaki'ia 'o e kilī				
Huhunu 	Mofi, fofonu, tale mo e papala e kilī hangē ha fuluu'	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale. Ala ha huhu'a pe pela mei ha papala.	'aho 'e 10–21 (fakafuofua ki he 'aho 'e 14–16)	'I ha uike 'e 1 mei he taimi ne 'asi ai 'a e kula' pe petepete' pe toki a'u ki ha taimi kuo pakupaku 'a e ngaahi papala'.
Mahaki nima, va'e mo e ngutu (Nima, va'e mo e ngutu)	Mofi, ngangau'ulu, monga mamahi, hāsino ai e pala/fā 'oku mamahi 'aupito he loto/takatakai he ngutu'. Hili ha 'aho e 1–2 'e lava ke 'asi ha pala/fā he la'i nima', 'aofiva'e' pe ngaahi konga kehe 'o e sino'.	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale. Ala ha huhu'a pe pela mei ha papala.	'aho 'e 3–5	Kuo pakupaku 'a e papala' ('oku fa'a lau 'aho pē). Kapau 'e lava ke kofukofu 'a e papala' pea kuo sai mai 'a e ki'i leka ko ia' 'e 'ikai ke fiema'u kenau to e nofo mavahe.
'Ulu Kutua	Velia e nge'esi'ulu', ka e tautefito ki he tu'a telinga'. Kutu ('inisēkite si'isi'i) 'oku 'asi he ngeesi 'ulu', pe ko e liha 'oku 'asi he la'i 'ulu'.	'Oku fa'a lava ke ma'u 'i ha ala ki ha 'ulu 'o ha taha kuo kutua pe lihā pea 'oku si'isi'i ange 'ene hoko mei ha ala ki ha funga me'a pe ko ha fa'ahinga me'a 'oku kutua.	'ikai ha'ane kaunga pe felāve'i	'Oku 'ikai fiema'u ha nofo mavahevahe. 'E fiema'u ke fakahoko ki he ako tokamu'a/ako'anga'. 'E fiema'u ke fai ha ngāue ke tamate'i 'a e fanga ki'i fo'i liha' pe kutu'**.
Pokua/Papala	Pala lanu kulokula pe papala 'oku pā 'o mongumangu. 'Oku fa'a velia.	Ala ki he pala pe lavea, vala, 'ufi'ufi mohenga pe tauveli 'o ha taha 'oku puke	Fakafuofua ki ha 'aho 'e 10	Kuo pakupaku 'a e papala' pe kuo 'osi eni ha mei houa 'e 24 hili 'a e kamata 'a hono faito'o*** pea kuo 'osi kofu 'a e ngaahi papala he kilī.
Mīsele 	Mofi, tale, fofonu, pea langa/kula e kano'i mata'. Hili ha 'aho 'e 3–5 'e petepete 'a e kilī 'o kamata he mata' mo e kia', 'alu mei ai ki he toenga 'o e sino'. 'Oku 'ikai ke fa'a veli.	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale. 'E lava ke kei mo'ui pē 'a e vailasi' 'i he 'ea' 'o a'u ki ha houa 'e 2.	'aho 'e 7–21 ('oku fa'a 'aho 'e 10–14)	'aho kakato 'e 4 hili 'a e laku mai 'a e kula pe petepete 'a e kilī. (Fakatokanga'i ange: 'e lava ke ke pihia 'i ha 'aho 'e 4 kimu'a pea toki laku mai 'a e kula pe petepete 'a e kilī.)

Kula pe petepete mo e mahaki'ia 'o e kili'

Kili Molasikamu	Laku mai e fepulopulasi iiki 'oku lanu tatau mo e kili'pea fakafefeka. 'E lava pe ke tupu 'i ha fa'ahinga feitu'u 'o e sino ka 'oku fa'a tupu he fa'afine', 'i mui he tui', pe 'i he kouhanga' (kongaloto 'o e 'ālanga').	Ala ki he pala pe lavea, vala, 'ufi'ufi mohenga pe tauveli 'o ha taha 'oku puke. Ma'u 'i ha vai 'oku 'i ai ha siemu hangē ko ha vai kaukau.	'Oku fa'a uike 'e 2 ka 'e lava pē 'o a'u 'o māhina 'e 6	'Ikai fiema'u ke nofo mavahe.
Lafa (Tanea)	'Ikai fufula, velia, pakupaku pe kula/petepete 'a e kili mo ha petepete fuo potopoto 'oku mafola ke folahi ange	Ala ki he pala pe lavea, vala, 'ufi'ufi mohenga pe tauveli 'o ha taha 'oku puke.	'aho 'e 4-14	'Ikai fiema'u ke nofo mavahe. 'E fiema'u ke faka'ehi'ehi mei he kakau/kaukau pe tau ki he sino 'o e tokotaha 'oku puke' kae 'oleva kuo faito'o 'aki ha faito'o ki he siemu**.
Rubella (Misele Siamani) 	Mofi, fufula 'a e lama kia' pe monga mamahi, fofonu, mafatua, tale, pala, kula e kano'i mata, mamahi e hokotangahui. Kula pe petepete 'i he mata, kia' pe sino.	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale.	'aho 'e 14-23 ('oku fa'a 'aho 'e 16-18)	'aho 'e 7 hili 'a e laku mai 'a e kula pe petepete pea mo e ongo'i puke.
Veli Kutu	Veli mo e kula/petepete 'a e kili' 'oku hā he uma, kau va'e' mo e kongia ki 'olunga 'o e sino' (mei he kia' ki he pelevisi')	Ala ki he pala pe lavea, vala, 'ufi'ufi mohenga pe tauveli 'o ha taha 'oku puke	uike 'e 3-6 ('e lava pē ke 'aho 'e 1-4 kapau na'e ma'u 'e he veli kutu)	houa 'e 24 hili 'a e fuofua faito'o**.
Mahaki Pāvovailasi (Slapped cheek, human parvovirus infection, Fifth disease) 	Mofi, ngangau'ulu, fofonu, monga mamahi pea mo ha toki laku mai ha kula petepete maama 'i he kou'ahe' fakataha mo ha kula petepete mei lanu pingiki 'i he sino' hili ha ngaahi 'aho si'i.	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale.	'aho 'e 4-20 ('oku fa'a 'aho 'e 16)	Kapau 'oku 'ikai kenau ongo'i puke. 'E 'ikai fiema'u kenau nofo mavahe tukukehe kapau 'oku nau ongo'i puke, 'e 'ikai fiema'u ke nofo mavahe.

Mahaki Fakalele / Mahaki Lua

Kemipoopekita Kanikavea Kilitosipolitiume Kainikavea Siatia Pekitilia Salamonela

Langa kete, mofi, tokakovi, fakalele mo/pe lua.
‘E lava ke fakatupu ‘e he Kainikavea Siatia ‘a e fatufā‘ia, faka‘ea mo e holo ‘a e mamafa ‘o e sino‘.

Ko hono inu ‘o e vai ‘uli, hu‘akau mata, me‘atokoni ‘oku te‘eki ke moho lelei. Ko ‘ete ‘i ha ‘ātakai pe ha ma‘u‘anga vai ‘oku ‘uli, (hangē ko e ngaahi vai tafe). Ala ‘i ha tu‘umama‘o ‘o ha tokotaha pe monumanu ‘oku mahaki‘ia.

Kemipoopekita he ‘aho e 1–10
Kanikavea
Kilitosipolitiume he ‘aho ‘e 1–12
Kainikavea Siatia he ‘aho ‘e 3–25
Pekitilia Salamonela he houa ‘e 6 ki he ‘aho ‘e 3

houa ‘e 48 hili ha fakalele pe lua ha taha.

‘Atepupula Hepataitisi A

Mofi, vaivaia, tokakovi, langa kete, ongo‘i puke fakataha mo e engeenga (engenega e kili)
‘E lava pē ke ‘ikai ‘asi ha faka‘ilonga pe ha ngaahi faka‘ilonga kehe hangē ko e fakalele, tale, fofonu pe langa ‘e hokotangahui.

Ma‘u ‘a e me‘atokoni ‘oku kovi pe ngaahi inu ‘oku ‘uli. Ala ‘i ha tu‘umama‘o ‘o ha tokotaha ‘oku mahaki‘ia.

‘Aho ‘e 15–50
(‘oku fa‘a ‘aho ‘e 28–30)

Hili ha ‘aho ‘e 7 ‘a e kamata ke ke puke he engeenga (engeenga ‘a e kano‘i mata/kili) mo/pe ngaahi faka‘ilonga kehe

Vailasi ‘oku ‘iloa ko e Norovirus Rotavirus

Langa kete, mofi, tokakovi, fakalele mo/pe lua.

Ma‘u ‘a e me‘atokoni ‘oku kovi pe ngaahi inu ‘oku ‘uli. Ko ‘ete ‘i ha ‘ātakai pe ha ma‘u‘anga vai ‘oku ‘uli, (hangē ko e ngaahi vai tafe). Ala ‘i ha tu‘umama‘o ‘o ha tokotaha ‘oku mahaki‘ia.

Norovirus houa ‘e 10–72
Rotavirus houa ‘e 24–74

houa ‘e 48 hili ha fakalele pe lua ha taha.

Pekitilia ‘oku ‘iloa ko e Shiga toxin-producing Escherichia coli (STEC) (VTEC, Verocytotoxin- producing E. coli)

Fakalele tu‘utoto, langa kete. ‘E lava ke fakalalahi ‘o fiema‘u ha tokoni fakafaito‘o he vave taha.

Ko hono inu ‘o e vai ‘uli, hu‘akau mata, pe me‘atokoni ‘oku te‘eki ke moho lelei. Ko ‘ete ‘i ha ‘ātakai pe ha ma‘u‘anga vai ‘oku ‘uli, (hangē ko e ngaahi vai tafe). Ala ‘i ha tu‘umama‘o ‘o ha tokotaha pe monumanu ‘oku mahaki‘ia.

‘aho ‘e 2–10

houa ‘e 48 hili ha fakalele pe lua ha taha

Fakalele Sīkela

Fakalele (tu‘utoto), mofi, tokakovi, langa kete, lua.

Ma‘u ‘a e me‘atokoni ‘oku kovi pe ngaahi inu ‘oku ‘uli. Ko ‘ete ‘i ha ‘ātakai ‘oku ‘uli. Ala ‘i ha tu‘umama‘o ‘o ha tokotaha ‘oku mahaki‘ia.

Houa ‘e 12 – ‘aho ‘e 7
(‘oku fa‘a ‘aho ‘e 1–3)

houa ‘e 48 hili ha fakalele pe lua ha taha.

Mahaki 'o e Halangamānava

Fulū (Influenza)

Ngaahi mahaki kehe 'oku hangē ko e fulū:

Vailasi Sinisiti
Halangamānava
'oku 'iloa ko e RSV

Ki'i momoko
(mahaki'ia
'o e konga ki
'olunga 'o e
halangamānava)

Mahaki Koviti-19[^]

Tale, monga mamahi, ngangau'ulu, ongosia.
Faka'ilonga momoko 'oku fakalalahi māmālie pea fakataha mo e fofonu pea mo e mafatua.

Fa'a fakalalahi ange 'a e fulū, pea lava ke fuoloa 'e te puke. 'Oku fa'a fakafokifā pē 'a e puke he fuluu' pea ha'u fakataha mo e mofi pea mo e felāngaaki 'o e uoua'.

Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale.

Fulū he 'aho 'e 1-4
RSV he 'aho 'e 2-8
Ki'i momoko he 'aho 'e 1-3
Mahaki Kōviti-19 he 'aho 'e 1-14 ('oku fa'a 'aho 'e 2-5)

'Ikai ha mofi he houa 'e 24, 'ikai fiema'u ha faito'o ki he mofi 'i ha houa 'e 24 pea 'oku 'ikai ke fa'a 'i ai pe si'isi'i pē 'a e faingata'a fakasino' (hangē ko e tale si'isi'i pē, ngangau'ulu, fofonu/mapuni 'a e ihu').

Mahaki Tale Lōloa

Fofonu, tale ta'emotu 'o a'u ki ha tale lahi 'aupito; 'e lava ke lua, nounou 'a e mānava', pe hōhō 'i he feinga fakatau 'a e manava' 'i he toutou tale.

Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale.

'aho 'e 5-21
('oku fa'a 'aho 'e 7-10)

Uike 'e 3 mei he kamata 'a e tale' (kapau na'e 'ikai ma'u ha 'enitipaotiki/faito'o tamate pekitilia).

'aho 'e 2-5 hili 'a e kamata ngāue'aki 'o e 'enitipaotiki/faito'o tamate pekitilia (tipeni pē 'a e fuoloa 'a hono ma'u 'o e fa'ahinga 'enitipaotiki/faito'o tamate pekitilia 'oku ngāue'aki).

Monga mamahi Siteputokoka

Mamahi monga (tautefito ki he taimi folo'), ngangau'ulu, lua, **'E iku ia 'o lava ke ma'u 'e he mofu hui' kapau 'oku 'ikai ke faito'o 'a e Monga mamahi/ Siteputokoka.**

Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale.

'aho 'e 1-3

Ongo'i sai hili ha houa 'e 24 hono kamata 'o e faito'o 'enitipaotiki/faito'o tamate pekitilia.**

Ngaahi mahaki pipihī mo e mahaki kehe

Mata Kovi	Kalakala (velia, teteve, vevela pe mamahi) mo kula 'a e kano'i mata'. Pikipiki mo ake 'a e lau'imata'.	Tau atu ha huhu'a mei he mata pe ko ha me'a ngāue kuo mahaki'ia 'i ha huhu'a 'o ha taha kuo puke.	'aho 'e 2-10 ('oku fa'a 'aho 'e 3-4)	'Ikai pikipiki pe hafu e lo'imata' mei he kano'i mata.
Meningokōkalo 	Mofi, ngangau'ulu, ongo'i puke, lua, kula pe petepete he taimi 'e ni'ihī. 'E lava ke to e fakalalahi ange. 'E fiema'u ha faito'o fakafalemahaki 'i he vave taha' he 'e lava ke mole ha mo'ui mei he mahaki ko 'eni'.	Feohi vāofi pe fuoloa mo e ihu-pe'e (mongumangu) pe fāvai ha taha 'oku mahaki'ia.	'aho 'e 2-10 ('oku fa'a 'aho 'e 3-4)	Kuo sai hili 'a e 'ataa mei falemahaki'. Kuo 'ikai ke to e mahaki'ia 'a e taha ko ia' hili ha houa 'e 24 'a ho kamata ngāue'aki 'o e faito'o 'enitipaotiki/faito'o tamate pekitilia'.
Mahaki Mō 	Ake 'a e ngaahi lama 'o e mata' mo e kia', mamahi 'a e kaungao', mofi mo e ngangau'ulu.	Ko ha'o mānava'aki ha 'ea kuo mānava ki tu'a 'e ha tokotaha kuo puke, mafatua pe tale. Ala 'i ha pepa holoholo, me'ava'inga pe ngaahi feitu'u kuo piki ai ha ihu-pe'e (mongumangu pe fāvai) ha taha 'oku mahaki'ia.	'aho 'e 12-25 ('oku fa'a 'aho 'e 16-18)	'aho 'e 5 hili 'a e kamata ake 'a e mata'.
Ponu Filo	Velia 'a e muī, to e kovi ange 'i he po'ulī. 'Ikai lava ke mohe lelei, 'ikai ke ma'u ha nonga mo 'ikai ke fie kai.	Folo 'a e fanga ki'i fo'imoa 'oku pipiki ki he louhi'i nima' mo nofo 'i he nge'esi nima' mei he vaku.	Mahina 'e 1-2	'Ikai fiema'u ke nofo mavahe.

- * Ma'u ha ngaahi fale'i kehe mei ho toketā fakafāmili' pe kiliniki'. 'E lava foki ke ke ma'u ha fale'i ki he ngaahi faito'o' mei he fale talava'i.
- ** 'E lelei ange kapau 'e lava ke ma'u 'e he kau tauhi' ha fale'i ki he ngaahi faito'o'.
- ^ Ngaahi mahaki angamaheni'. 'E lava ke ma'u ha ngaahi tokoni mei he ngaahi potungāue ki he mo'ui'

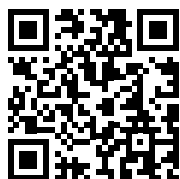
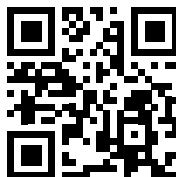
 Ngaahi mahaki angamaheni'. 'E fai 'a e fetu'utaki ki he ngaahi potungāue ki he mo'ui' pea 'e tokangaekina 'a kinautolu 'oku puke'.

 Huhu malu'i-founga malu'i mo e/pe 'i he uepisaiti 'a e National Immunisation Schedule. Fetu'utaki ki ho'o toketā fakafāmili' ki ha ngaahi fakaikiiki fekau'aki mo e huhu malu'i'.

 Ma'u fale'i mei ho kiliniki' pe toketā fakafāmili' lolotonga ho'o feitama' fekau'aki mo ha ngaahi fakatamaki 'e lava ke hoko ki ho'o tama 'i manava' kapau te ke puke pea 'oku 'i ai ha huhu malu'i 'e lava ke ke ma'u ke malu'i ho'o tama'.

 'Oua te ke kaukau 'i ha vai kaukau'anga kapau 'oku' ke fakalele. 'E fiema'u ke ke tatali ha uike 'e 2 mei he taimi fakamuimui na'a' ke fakalele ai'.

Ki ha fakamatala kehe fekau'aki mo e ngaahi mahaki kehe 'oku pipihi', ngāue'aki 'a e founga QR code pe vakai ki he uepisaiti kidshealth.org.nz pe tā ki he **Healthline** 'i he **0800 611 116**.

Ngāue'aki 'a e QR code pe vakai ki he uepisaiti 'a e tewhatauora.govt.nz/PublicHealthContacts ki hono fakasio 'o e ngaahi feitu'u 'e lava ke ma'u ai ha ngaahi tokoni fakafaito'o.

For further queries, contact Pacific Public Health at: pacificpublichealth@tewhatauora.govt.nz

or visit our Pacific Public Health webpage: healthnz.govt.nz/health-topics/keeping-healthy/pacific-public-health

This resource is available from healthed.govt.nz or your local Authorised Provider.
Revised September 2026. Code HE1214-TON